

לשוננו לעם

עורכים: שושנה בהט, יוסף עופר, דוד טלשיר

מתוך

כרך מד, תשנ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

השפעת העברית על ההולנדית

פתיחה

השפעה של לשון על רעותה היא תהליך מורכב המתחולל מצד אחד בתחומי הדקדוק השונים: בהגייה, במבנים צורניים ובמבנים תחביריים, ומן הצד האחר באוצר המלים. תהליך זה אין לו שיעור, ובכל זאת יש לומר שחדירת גורם זר באחד התחומים הנזכרים עדיין אינה בחזקת "השפעה" עד שתגיע לממדים ניכרים ותיעשה מהותית. כך, למשל, מותר לדבר על השפעת הארמית על העברית בתחום אוצר המלים, כי ניתן למנות על נקלה עשרות של מלים וצירופים בעברית הכתובה והדבורה של ימינו שמוצאן מן הארמית.

השפעת העברית על ההולנדית אינה דומה כמובן בהיקפה להשפעת הארמית על העברית, ולו רק בשל היותה שפה שאין בה קרבת מוצא להולנדית. אבל בכל זאת היא ניכרת בהחלט וראויה להיחשב השפעה גדולה היא בהרבה, למשל, מהשפעת הערבית על ההולנדית, אם כי היה טעם לשער שעם ריבוי האוכלוסייה שמוצאה מארצות דוברות ערבית תגבר גם השפעה זו.

ואולם ההשפעה אינה מותנית רק בכמות אלא אף במידת הבולטות. החדירה הזרה תחילתה בשוני תרבותי. מאז ומעולם היו מלות הטרבות חלוצות החדירה. דוגמאות לכך אפשר למצוא בתחום הדתי: העברית המקראית קלטה את המלה **היכל** מן האכדית, ולשונות אירופה קלטו מן היוונית את ה־*eglise* (בצרפתית) ואת ה־*church* וה־*Kirche* (באנגלית ובגרמנית). באמצעות החדירה הלשונית בתחומים הטכניים (התרבות החומרית) אפשר לעקוב אחרי חדירת תרבויות, ויעידו על כך כלי הנגינה (תולדות הסימפוניה, מספר דניאל עד מאלר), צורות הבנייה (למן וילה ועד קוטג') וכיוצא באלה.

שונה היא ההשפעה הנובעת ממגע קרוב ובהקשרים יום-יומיים. המלה העברית חן משמשת בהולנדית במשמע 'בדיחה', והמלה סוף במשמע 'מצב

חמור', 'טיב ירוד', 'כישלון'. המלה העברית אינה באה למלא חלל בלשון הקולטת, אלא משמשת לגיוון ולתוספת נימה.

הנתונים ההיסטוריים יחייבו אפוא מיון תחומי השפעת העברית על ההולנדית בשני סוגים: השפעה תרבותית-דתית של לשון המקרא וההלכה והשפעת המגע החברתי בין יהודים לאנשי המקום בהולנד מאז התגבשות הקהילות היהודיות במאה השבע-עשרה.

הרובד של העברית שהשפיע על ההולנדית שונה בכל תחום: משקעי העברית המקראית ניכרים בהולנדית ראש לכול בתרגום התנ"ך המכונה Statenvertaling, ואשר ראה אור בשנת 1637. תרגום זה השפיע הן באוצר המלים שלו (ובכלל זה מונחים דתיים-טכניים של עולם המקרא, אשר חדרו לעתים כצורתם העברית) הן במבנה המשפט שלו ובסגנונו הספרותי.

המגע החברתי האמור מתבטא בחדירת המרכיב העברי שביידיש על שני פלגיה אל ההולנדית. מהניב המערבי במבטא האשכנזי חדרו למשל goochem, הלווא הוא **חכם**, lef – לב, chein – חן, mokem – מקום; ומהניב המזרחי, למשל miese meshiene – מיתה משונה, schoire – **סחורה** (בהולנדית משמשות לסימון החי"ת החכית [x] הן g הן ch).

לעברית החדשה אין השפעה של ממש על ההולנדית, למרות תנועה שוטפת של תיירים ומתנדבים מהולנד. מעבר למונחים ספציפיים כמו **קיבוץ**, **שלום ושוויון** (!) לא הוטבעו בה כצפוי יסודות ישראליים. לעומת זאת ראוי לקבוע מעמד מיוחד להולנדית שבפי עולי הולנד בישראל.

יש להפריד במובהק בין השפה ההולנדית שבפי יהודי הולנד לבין זו שבפי שאר אוכלוסייתה. מאז אמצע המאה השמונה-עשרה אימצו יהודי הולנד בהדרגה את לשון הארץ, ובמחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה עשו זאת אף בהשראת פרנסי הקהילות בעקבות דרישה ממלכתית. מעניין לציין שעד אז היו עוד דרשנים ומגידיים עממיים שזכו לתואר rebbe, כגון רבי ישעיה (קלירקופר) ורבי יוקף, הוא יעקב (קונטנט), בשעה שרבני הקהילה הרשמיים נקראו בתואר ההולנדי rabbijn. עוד בשנת 1866 כונה הציבור ההולנדי של דוברי היידיש בכינוי הדו-משמעי "צבא הז'רגוואוטים". ציבור זה מנה, ככתוב בשבועון ליהודים, "אלפים שאינם מסוגלים להבין דרשה בהולנדית ורק יחידים המסוגלים לדרוש דרשה כזאת בלשון סבירה"

(ראה בֵּים, 1971). הולנדית זו שבפי היהודים שימרה מרכיבים עבריים בתיווך היידיש, כמתועד במחקרם של וורזנגר ופולק משנת 1915 ובמחקריו של הרטוך בֵּים למן 1954 (לאחר השואה, שהותירה רק עשירית מיהדות הולנד). האמנציפציה וההתבוללות המתרחבת קצצו בהיקף המרכיב העברי והיידי בלשונם של יהודי הולנד במרוצת הדורות. יתר על כן, זכורני שהורי עשו מאמץ מכוון להרחיק ממבטאי ומלשוני כל שריד העלול להסגיר השפעה יהודית, שנקראה בבז גלוי "יידיש", ובכלל זה אף גינוני ההגייה כגון קוליות מופרזות ([waddasof], wat'n sof – איזה אסון), או יידישיזם תחבירי (כמו [ig hebban m (gezien)], ik heb hem (gezien) – ראיתי אותו).

בקבוצה זו של יהודים דוברי הולנדית שמור מקום מיוחד לפלג הספרדי, בני הקהילות הפורטוגליות, ששםם נודע בתולדות ישראל של המאה השבע-עשרה והשמונה-עשרה. במרוצת המאה התשע-עשרה חדר המרכיב העברי-יידי גם אל לשונם, עקב נישואי "תערובת" עם אשכנזים ומגע חברתי-תרבותי בייחוד בין עניי שתי העדות; אמנם במקרים ספורים נשמרה הגייתם המסורתית, כמו במלים sabá (= שבת), talé (= טלית) או masó (= מצה), אבל מקרים אלו הם בבחינת תופעה שולית.

השפעת העברית על לשון האוכלוסייה הלא-יהודית היא תופעה מיוחדת במינה, שהרי מעולם לא היה כל מגע ישיר בין העברית וההולנדית. כאמור, תרמו לכך המעמד המרכזי של התנ"ך בתרגומו בחברה הפרוטסטנטית וחיי המסחר שהפיצו את העברית שבתוך היידיש. להלן נדון בהרחבה בתופעה אלה, ולסוף נייחד דיון גם לשאלת השפעתה של העברית החדשה.

א. השפעת לשון המקרא בתרגומו

מי שמכיר את מנהג הבית הפרוטסטנטי לקרוא פרק מן התנ"ך לפני כל ארוחה (lectio continua) יבין בנקל את ההשפעה הלשונית של שינון כזה, שיצר משקע של יסודות עבריים. לא היו מתחרים בולטים לטקסט הכמעט מקודש של "תרגום המחוזות", שמשל בכיפה כמאה שנים ללא תביעה לשינוי והתאמה ללשון הרגילה. עוד ב-1686 דנו המחוזות בגילוי המרעיש, שבתרגום ליהושע יג, ב נשמטה משום-מה המלה "גלילות", ומגיחי "תנ"ך המחוזות" צוו להוסיפה;

אפשר להבחין בכמה וכמה נתיבים להשפעת המקרא.

(1) שמות עבריים בתעתיק. מצויים מקומות, כגון בניינים הסמוכים לכנסיות, הנושאים שמות כמו Rehobot (= רחובות) או Eben Haezer (= אבן העזר).

(2) צירופי לשון וביטויים מלשון המקרא. tranendal ("עמק הבכא", תהלים פד, ז); steen des aanstoets ("אבן נגף", ישעיה יד, ח); doorn hand in eigen ("ולצנינים בעיניכם", יהושע כג, יג); boezem steken ("הבא ידך בחיקך", שמות ד, ו ופירושו: חפש את האשם במעשיך שלך); de lier aan de wilgen hangen (על פי מזמור קלז, ב: "על ערבים בתוכה תלינו כנרותינו", ופירושו: לפרוש מפעילות). אחת היא אם ביטוי כזה נקלט בהולנדית מן הברית החדשה או מן התנ"ך – המקור עברי הוא.

(3) ניבים הולנדיים אשר רקעם במקרא. אמנם כאן אין השפעה ישירה של הלשון העברית, אך יש סימני היסמכות על התרבות העברית. למשל Babylonische spraakverwarring (מילולית: בלבול לשונות בבלי); Uriasbrief (= מכתב אוריה, מכתב שתוכנו הוא לרעת מוסרו); Jobstijding (= בשורת איוב); oud als Methusalem (= זקן כמתושלח). בדימוי האחרון שובש השם מתושלח – המתועתק ב"תרגום המחזות", גם בלוקס ג, לו Methusala – כנראה בהשפעת השם Jerusalem, היא ירושלים.

ילד המרבה להיאנח אנחה הולנדית Och! (קרי: אוֹך) מעירים לו הוריו: "og" (קרי: אוֹך) היה מלך הבשן!". בפי העם מכונה בעל ממון בביטוי Hij bezit Mozes en de Profeten, כלומר 'משה והנביאים בידיו'. הצירוף "משה והנביאים" מקורו בלוקס טז, כט ואולם השם Mozes (הנהגה בפי היהודים Moos) מזכיר בצלילו את המלה Moos, היא "מעות" במבטא היידי. קרבת הצליל בין המלים היא שגרמה למשמע הביטוי.

(4) המינוח ההלכתי. Sabbat (= שבת), וגם בצירופים Sabbatjaar (כמו Sabbatical year באנגלית); Cherubijn (= כרוב, מלאך), Efod (= אפוד), Efa (= איפה), Jubel jaar (= שנת היובל) וכן הרבה.

עולם ההלכה וחוקי הדת של היהודים הגיעו אל ההולנדית בתרגום שהשתמשו בו היהודים במגיעיהם עם הלא־יהודים: Loten-feest (מילולית

'חג הגורלות' הוא פורים; besnijdenis (מילולית 'כריתה') היא המילה; Inwijdings-feest – חנוכה; melkkost, boterkost – כלי אוכל ובישול למזון חלבי; voorzanger – הזָמֵר המוביל, כלומר חזן; sier-torens (מילולית 'מגדלים לקישוט') הם הרימונים שעל ספר התורה.

וכך ניתן לאפיין את השפעת לשון המקרא, בתיווך התרגום ההולנדי: השפה ההולנדית ינקה ביטויים רבים מלשון המקרא במישרין ובעקיפין, ואלה קיימים באופן יציב באוצר לשון המשכילים, בעיקר בחוגים של קוראי תנ"ך, בכלל זה הברית החדשה. נראה לי שאין בעניין זה הבדל גדול בין יהודים ללא-יהודים. שונה המצב בתחום המיוחד של מונחים מסוימים, הידועים לרוב ציבור היהודים כגירסה דינקותא (לכל הפחות עד לפני שניים-שלושה דורות). רק בשיחה עם לא-יהודים ישתמשו בתרגום ההולנדי, ואז יקראו לראש השנה Nieuwjaar (וביניהם: roshā shonā) ולברית מילה Besnijdenis (וביניהם: brizā milā).

ב. העברית שבתוך היידיש

היידיש ההולנדית, ההולכת ונעלמת כענף של היידיש המערבית, הפכה למן ראשית המאה הקודמת בפי היהודים לתת-לשון של ההולנדית. בתחילה חודרות מלים הולנדיות ליידיש זו בלבוש גרמני. כך למשל Buiten (ההולנדית (= בחוץ) הופכת ל-"יידיש". בדור האחרון לפני השואה הייתה שפת עירוב זו סימן היכר לאוכלוסייה היהודית הנחותה מבחינה חומרית ומבחינה השכלתית, וכאמור שרידי לשון זו היו לצנינים בעיני כל מי ששם מבטחו בתרבות ההולנדית.

אותה "עברית של עניים" נתכנתה בבלשנות ההולנדית במונח Bargoens, המציין 'לשון סתר של פושעים, רוכלים וגנבים, בעלת אלמנטים מן היידיש'. ואכן, תחומי החיים הבולטים, שהיידיש חדרה בהם להולנדית בפי לא-יהודים היו המסחר והרמאות. לשון זו מכונה גם Slang, Jargon, ויש אף שהציעו Slanguage. מכל מקום רבה התרומה שתרמה לה היידיש.

והרי מבחר מלים עבריות שחדרו בדרך זו להולנדית:

dalles דלות • emmes אמת • gannef גנב • gochem חכם (גם במונח שלילי) • jat יד • jajem יין (יי"ש) • mazzel מזל • mesjogge משוגע • moos מעות (כסף) • niese

אישה • ponem (porum) פנים (פרצוף) • sikker, sjikker שיכור • sores צרות • treife טרפה (לא כשר, חשוד)

יש מלים עבריות המשמשות בהולנדית במשמעות מיוחדת שנתגלגלה מן המשמעות המקורית שלהן. למשל:

bajes בית, כינוי לבית סוהר • bollebof בעל בית, כינוי למנהל בית הסוהר • betoeg, betoech בטוח, כינוי לבעל אמצעים • gabber חבר (שותף) • gajes חיות, כינוי לפושעים • gammer חמור, כינוי לטיפש • goosen חתן, כינוי לברוש מפוקפק • Kalle(tje) כלה, כינוי לפרוצה • lef לב, מציין העזה (מופרזת) • mokem מקום • Groot-mokem (= Mokem רבתי) מצינים את העיר אמסטרדאם • smeris שמירה, כינוי לשוטר • sof סוף, משמעו אכזבה או כישלון • tofelemoon אמונה תפלה, כינוי לתקול

גם מטבעות וסכומי כסף נקראו בלשון השוק בביטויים שמקורם בעברית:

beisje, מן האות ביי"ת, שני מטבעות של 5 סנט, כלומר מטבע של 10 סנט • joedje, מן האות יו"ד, 10 גולדן • heitje, מן האות ה"א, חמישה מטבעות של 5 סנט, כלומר מטבע של 25 סנט • meier, מאה, 100 גולדן • soof, זהב, 1 גולדן (השווה gold באנגלית)

מעניין לעקוב אחרי שינויים שחלו במלים העבריות השאולות, לפי חוקי הלשון ההולנדית השואלת. כך למשל נגזר הפועל jatten (= לגנוב), מן המלה השאולה jat, היא יד. בפועל besjollen (= לשלם) נגזרה התחילית be- בעקבות המקבילה ההולנדית betalen. התחילית ההולנדית on- המציינת שלילה מיתוספת למלה gein (= חן) שמשמעה 'בדיחה' או 'דבר נחמד', וכך מתקבלת המלה on-gein המציינת דבר תפל וחסר טעם. לעתים נדרשה המלה העברית בדרך של אטימולוגיה עממית. למשל הקריאה לחיים שובשה והפכה ל-daar ga je!, ניב שפירושו 'הנה זה קורה'. המלה השיבנו ([h]asjeweine), שהיא המלה הראשונה בפסוק "השיבנו ה' אליך ונשובה" הנאמר בבית הכנסת לאחר הכנסת ספר התורה לארון הקודש, מציינת בדרך השאלה אדם שהסתלק מן המקום ונעלם מן העין. גם מלה זו שובשה ונדרשה בדרך של אטימולוגיה עממית, וכך נתקבלה ההגייה zwiijntjes-jager, מילולית 'רועה חזירים', וביטוי זה מציין גונב אופניים דווקא.

לסיכום הפרק: יהודים ולא־יהודים שותפים היו בשימוש ביטויים מן היידיש כלשון סתרים בתחום המסחר הזעיר ואף בעיסוקים שאור היום

אינו יפה להם. לעומת זאת ניכר הבדל בין יהודים ולא־יהודים בלשון הכללית: רק חלק מן הביטויים הם בשימוש כלל הציבור; אולם היהודים שומרים בלשונם גם שפע של שרידי יידיש. דרך אגב, בין השרידים האלה נשתמר מעט מאוד מן המינוח שבלימוד הגמרא (לפחות בדורות האחרונים); נדמה לי שרק alderabbe (= אדרבא) עוד נשמע, ואף הוא במשמעות משובשת: כעין 'הלוואי'. תהליך ההתבוללות ניכר אפוא גם בממצא זה.

ג. השפעת העברית החדשה

השפעת העברית החדשה על דוברי ההולנדית הלא־יהודים מועטה היא ובטלה בשישים. אפילו בתחום המיוחד שההשפעה צפויה בו, מעשה ההתיישבות הציונית בארץ, חדרו רק מלים בודדות כמו **קיבוץ** ו**מושב**, שהם מונחים בלעדיים למושג שאינו ידוע מחוץ לישראל. **שלום** אמנם ידוע אבל אינו משמש כברכה. **החמוס**, **הפיתה** ו**השוורמה** אינם נחלתה הבלעדית של תרבות האכילה העברית, אף שכוחה של העברית בהם רב מכוח שפות אחרות. **כובע טמבל** ספק אם ידוע הוא בשמו לרבים מן התיירים ההולנדים, שחבשו אותו בזמן טיולם. כיוון ש"השפעה" מותנית במינימום כלשהו של מלים, אולי אף אין לדבר כלל על השפעה. שונה הדבר לגבי הציבור היהודי הדובר ההולנדית. הגאווה הלאומית, קשרי המשפחה והתיירות חיזקו מאוד את המרכיב העברי. ההזדהות מתבטאת בשימוש במינוח הפוליטי **מכנסת** ועד שמות המפלגות. השם **ליכוד** מתועק בעיתונות היהודית בהולנד כ-Likoed, **עבודה** מתורגם ל-de Arbeid. כיוצא בזה מכירים את הקרן הקיימת לישראל בתרגומו Joods Nationaal Fonds וקרן היסוד בלבוש המגבית, שתרגומה Centrale Israel Actie ובראשי תיבות C.I.A., קרי: סיאה. תנועות הנוער הציוניות משתמשות במונחים כגון **פעולה**, **כינוס**, **מדריך**, **מחנה**, ושמות התנועות "הבונים" ו"בני עקיבא".

אבל ההולנדית של היהודים קולטת הרבה מלים מעבר למינוח הציוני. מקום מיוחד נשמר למושגים ישראליים שקשה להשוותם למושג המקביל בהולנד, כמו "רכבת", "אגד", "תחנה מרכזית", אבל גם "מרפסת", "מגדל-שלום", "שיכון", "צבא", "מילואים" והרבה אחרים. הדברים אמורים בציבור היהודי היושב בגולה.

הלשון ההולנדית ממשיכה להתקיים גם בפי יוצאי הולנד רבים היושבים בישראל, ובכללם הוותיקים. להולנדית זו, ככל לשון של מהגרים, תכונות מיוחדות. כך נוצר הפועל *sadderen*, 'לסדר' ובמקרה זה נוצרה אף צורה כפולה: אפשר לבטא את התנועה השנייה כנגד הצירי שבעברית ולקרוא *saddéren*, ואפשר לבטאה כנגדה שווא ולקרוא *saddaren*. ההגייה בתנועת e תואמת צורת פעלים הולנדיים שרבים מהם גזורים מן הלעז, כגון *organizeren*. לפי אותו מנגנון נוצר גם הפועל *aliéren*, הוא המכונה בעברית של היום בהלעזה צורמת "לעשות עלייה" (מן האנגלית: *to make alia*). בדומה לו *aziwéren*, לעזוב (כגון לעזוב קיבוץ).

בקבוצה זו חזקה הנטייה להחליף מושג הולנדי במקבילו העברי, כאשר אין חפיפה מלאה בין השניים, כמו "מס הכנסה" ו"קופת חולים". אבל תופעה מיוחדת בלשונם של יוצאי הולנד בארץ היא השימוש במלים הולנדיות, בעיקר ממוצא לא-הולנדי, במשמען הנוהג בעברית. והרי הדוגמות:

המלה	השימוש בהולנדית	השימוש בהולנדית ישראלית
soda	חומר לניקוי	שתייה קלה
patent	אישור בלעדיות על המצאה	פיתרון מקורי לבעיה
rapport	תעודת ציונים בביה"ס	כתב אישום על עבירת תנועה
bagage	מטען	תא-מטען
seminar(ium)	מוסד הכשרת פרחי כהונה	מוסד להכשרת מורים
tapijt	שטיח	כיסוי המודבק לקיר (טפט)
paneel	לוח המהווה חלק של משטח גדול יותר (כמו דלת)	האריח שבתחתית הקיר

ותופעה דומה:

Vrijer	מחזר, מאהב,	'פראייר' (בעגה העברית)
	ובלשון נמוכה: ברנש	

השפעות אלה, המרתקות כשלעצמן, הן כמובן שוליות.

לסיכום פרק זה נשוב לקביעה שקבענו בראשית המאמר: השפעת העברית החדשה כמעט שאינה ניכרת כמותית בלשון ההולנדית אלא בפי הדוברים היהודיים, ואף זו כבר אינה בעלת משקל המתקרב להשפעות של המקרא ושל העברית שביידיש.

סוף דבר

שני נתיבי ההשפעה העיקריים של העברית על ההולנדית הם המקרא והיידיש. השפעת המקרא נודעה רק בסביבה פרוטסטנטית מובהקת כמו המחוזות הצפוניים של ארצות השפלה באמצעות מגע עם הטקסט בלשון המקום. לעומת זאת המגע האנושי היום-יומי הוא שתרים את ההשפעה הרבה בתחום אוצר המלים. ואף אם בהתבוננות היסטורית אפשר לזהות את המקור החברתי הנמוך של שיתוף לשוני זה – עקבות העברית שביידיש היו לחלק קיים ויציב בהולנדית, שלא הטהרן ההולנדי ולא המתבולל היהודי יוכלו לעקרו.

ציונים ביבליוגרפיים

- ה' גים, "השפה האידית ושאריותיה בהולנד", בתוך: מחקרים על תולדות יהדות הולנד (בעריכת י' מכמן), כרך ג, ירושלים תשמ"א.
- J. M. Acket & C. F. P. Stutterheim, *Stijlstudie en stijl oefening*, Haarlem 1960 • H. Beem, "Yiddish in Holland, Linguistic and Socio-linguistic Notes", in: *The Field of Yiddish*, New York 1954 • H. Beem, "De Taal der Joden in Nederland", in: *Mokum en de Mediene*, Amsterdam 1971 • E. Enot & L. Frerichs, *Bargoens woordenboek*, Amsterdam 1974 • J. Frank, N. van Wijk & C. B. van Haeringen, *Etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal*, Gravenhage 1929 • M. J. Koenen & J. B. Drewes, *Verklarend handwoordenboek der Nederlandse taal*, Groningen 1979 • J. L. Voorzanger & J. E. Polak, *Het joodsch in Nederland*, Amsterdam 1915